

УДК 338.23

Наталія Похил,

студентка магістратури

Інституту післядипломної освіти

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ ТА НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено провідну роль страхового принципу в соціальному страхуванні. Досліджено напрями модернізації загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Запропоновано шляхи зміни та покращення недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Ключові слова: пенсійне страхування, пенсійна система, реформування системи пенсійного забезпечення, фінансова стабільність, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Ключовим напрямом соціального забезпечення в Україні, згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є пенсійна система як основа матеріального стану непрацюючих громадян. Обов'язком держави в цьому напрямі є певні організаційні заходи, які дають змогу поетапно, з урахуванням особливостей бюджетного наповнення, досягти відповідного рівня пенсійного забезпечення цієї категорії населення.

Недосконалість пенсійної системи України, на жаль, сьогодні є надзвичайно актуальним питанням, адже створення належної тривірневої системи пенсійного забезпечення так і не відбулося.

Проблеми пенсійного забезпечення завжди були в центрі уваги соціологів, політологів, філософів, економістів. Методологічні та прикладні питання проблеми соціального захисту населення та його залежності від розвитку й інституціоналізації економіки в цілому ставали предметом досліджень української наукової школи, значний внесок у формування якої зробили А. Бабенко, Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, В. Новиков, Л. Ткаченко й ін.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин важливим є визначення перспективних напрямів удосконалення солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування з урахуванням досвіду країн із розвинутою та трансформаційною економікою, пріоритетів соціально-економічного розвитку країни, су-

часних макроекономічних тенденцій і демографічної ситуації. Із метою збалансування бюджету пенсійного фонду доцільним є посилення обґрунтованості підходів до механізму формування бюджету солідарної системи державного пенсійного страхування.

Метою статті є обґрунтування шляхів модернізації загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Упродовж періоду незалежності системі державного пенсійного забезпечення належить основна роль у забезпеченні матеріального добробуту значної частини населення України. Незважаючи на те, що під час реформування пенсійної системи запроваджене недержавне пенсійне забезпечення, воно не має відчутного впливу на соціальне становище в країні. Сьогодні виплати в межах державного пенсійного страхування слугують основним джерелом доходу для третини населення країни. Тож від ефективності виконання державним пенсійним страхуванням властивих йому функцій безпосередньо залежить соціально-економічний розвиток нашої країни.

Необхідність реформування системи пенсійного забезпечення зумовлена низкою факторів (економічних, демографічних, соціально-політичних). Особливо актуальне це питання в багатьох країнах світу, незалежно від рівня економічного розвитку, в умовах затяжної рецесії економіки й загострення проблем ефективності перерозподілу й соціальної справедливості. Це зумовлено як

демографічними факторами (старіння населення, зміна його вікової структури), так і економічними, пов'язаними з глобальною кризою.

Починаючи з 2004 р., із прийняттям Закону починає формуватися нова пенсійна система, яка дасть змогу забезпечити громадянам країни достатній соціальний рівень забезпечення після закінчення трудової діяльності. Саме реформування пенсійної системи дасть змогу встановити пряму залежність розміру майбутніх пенсійних виплат безпосередньо від кожної працюючої людини, а не лише від держави. Отже, це можливість для кожної працюючої людини забезпечити собі достатній рівень доходу після виходу на державну пенсію. Суть пенсійної реформи полягає в переході до трирівневої пенсійної системи, де третім рівнем є система недержавного пенсійного забезпечення [2, с.12].

Третій рівень системи пенсійного забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі громадян у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання додаткових пенсійних виплат. Громадяни на власний вибір відкривають індивідуальний накопичувальний рахунок у будь-якому НПФ і вносять внески згідно з договором, укладеним з адміністратором НПФ.

Трирівнева пенсійна система гарантує, що кошти на рахунках Державного та недержавних пенсійних фондів є безпосередньою власністю пенсіонерів. Тому після досягнення пенсійного віку їм буде виплачуватися солідарна пенсія, а також додаткова пенсія з індивідуальних рахунків недержавних пенсійних фондів (третій рівень пенсійної системи) [2, с. 74].

Надзвичайно важливою проблемою є забезпечення стабільної діяльності пенсійної системи. Фінансова стабільність пенсійної системи залежить від низки факторів (стан розвитку економіки, рівень соціального податку, тобто тарифу страхових внесків або нарахування на фонд оплати праці, демографічне навантаження на працюючу частину населення, співвідношення середньомісячного розміру пенсії й середньомісячного розміру заробітної плати та наявність коштів у пенсійній системі).

Проте підвищення ставок відрахування до пенсійної системи не здатне розв'язати проблеми фінансової стабільності. Збільшення тарифу внесків (ставок) на пенсійне страхування є малоєфективним, адже воно підвищує макроекономічний ризик і перешкоджає фінансовій стабільності в країні, сприяє зростанню інфляційних процесів, підвищенню цін на продукти та послуги, сприяє схильності до ухиляння від сплати внесків

і збільшення частки тіньової економіки. Зростання демографічного навантаження на працюючу частину населення зумовлене негативними демографічними процесами (старінням населення та від'ємним природним приростом населення України). Низький рівень народжуваності, зниження питомої ваги молодих вікових груп до 16 років у поєднанні з очікуваним майбутнім збільшенням тривалості життя зумовлюватимуть зростання чисельності пенсіонерів і старіння нації. Збереження сучасних масштабів поширення пільгових пенсій і рівня безробіття призведе до того, що вже через 20–25 років кількість пенсіонерів зрівняється з кількістю працюючих, а з 2040 р. перевищить її [6]. Станом на 2017 р. на одного пенсіонера припадає лише 1,3 працюючого.

Збереження пенсійних накопичень і їх примноження за рахунок інвестиційного прибутку знаходиться в розпорядженні фінансових установ, що виконують функції з управління активами НПФ. Таким чином, від результативності роботи цих установ залежить спроможність фонду здійснювати пенсійні виплати.

Сутність корпоративних проблем полягає в тому, що немає єдності в роботі серед учасників. Так, ставлення до запровадження єдиного порядку визначення чистої вартості одиниці пенсійних внесків – це розрахунок вартості одиниці пенсійних внесків, що визначається шляхом ділення чистої вартості активів пенсійного фонду на загальну кількість одиниць пенсійних внесків на день підрахунку. Наявність такого порядку посилює довіру до системи НПФ, адже дає змогу вкладникам порівнювати діяльність різних фондів, бути в курсі того, що відбувається з їхніми пенсійними грошима, і на цій основі приймати обґрунтовані рішення. Світовий досвід засвідчує, що немає іншого шляху для завоювання довіри вкладників, аніж відкритість інформації та зрозуміла система оцінки результатів роботи фондів [5, с. 209].

Положення про порядок визначення чистої вартості активів НПФ не відповідає ані вимогам, ані потребам ринку ще з моменту його затвердження в 2004 р. Зміну його змісту поставлено в залежність від доопрацювання аналогічного положення з визначення вартості чистих активів ІСІ (інститутів спільного інвестування).

Крім того, слід приділити увагу й збільшенню пропозиції якісних інструментів інвестування для пенсійних фондів. Оскільки їхні активи мають довгостроковий характер, а акції більш стійкі до інфляції, ніж боргові інструменти, то варто дозволити підвищити частку акцій у портфелі НПФ до 60%.

Доречно дозволити пенсійним фондам купувати цінні папери інститутів спільного інвестування. ІСІ – це інвестиційні фонди та взаємні фонди інвестиційних компаній, корпоративні інвестиційні фонди та пайові інвестиційні фонди, створені відповідно до законодавства. Світова практика підтверджує, що таким чином зменшуються ризики управління коштами, до того ж ці фонди диверсифіковані, і НПФ завжди може вийти з них [1].

Найважливішою проблемою, що гальмує розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення, є несприйняття її як альтернативи державній системі. Останніми роками замість комплексного розвитку всієї пенсійної системи йде однобічне нарощування ресурсів Пенсійного фонду (і це називається пенсійною реформою). При цьому коштів не вистачає, й у 2017 р. дефіцит ПФ становив, за попередніми підрахунками, 32%, і це при тому, що в Україні один із найвищих у світі обов'язкових зборів до ПФ, а середня пенсія за віком набагато менша, ніж у Європі.

Іншою проблемою, що стає на заваді поширенню цього виду фінансових послуг в Україні, є низька фінансова обізнаність населення, причому ступінь поширення фінансових послуг в Україні є нижчим порівняно з європейськими державами. Так, за результатами першого всеукраїнського соціологічного дослідження «Фінансова грамотність і обізнаність в Україні» було встановлено, що 39% населення нашої країни не мають банківських рахунків. Більшість громадян користуються лише базовими фінансовими послугами, серед яких оплата комунальних платежів через банк (72%), користування пластиковою карткою (68%), проведення платежів через термінали платіжних систем (38%). Однак населення практично не користується так званими інвестиційними послугами, зокрема такими фінансовими інструментами, як акції, облігації чи інвестування в недержавні пенсійні чи інвестиційні фонди. При цьому українці не зацікавлені в отриманні більшого обсягу інформації про фінансові продукти. Це пояснюється низькою причин (браком коштів для здійснення інвестицій, слабкою довірою до фінансової системи взагалі чи простим нерозумінням того, як користуватися фінансовими послугами).

Через нещодавню світову кризу довіра до фінансової системи була підірвана, а її повне відновлення можливе лише за умови підвищення фінансового освітнього рівня споживачів [3, с. 43].

Місце НПФ у структурі пенсійного забезпечення можна розглядати в двох аспектах:

– через механізм формування фінансових ресурсів і рух грошових потоків у цій системі;

– як показник активності клієнтів сфери НПЗ (недержавного пенсійного забезпечення).

Механізм руху грошових потоків у пенсійній системі через НПФ відіграє ключову роль у формуванні інвестиційних ресурсів для внутрішнього економічного розвитку країни. Запроваджувана пенсійна система повинна перерозподілити рух грошових потоків таким чином, щоб сформувати основні виплати та внески через другий і третій рівні.

Солідарна пенсійна система на сучасному етапі становлення формує основні пенсійні ресурси у вигляді обов'язкових внесків громадян і їх роботодавців. Високі ставки внесків змушують останніх приховувати фактичний фонд оплати праці, тим самим зменшуючи надходження до бюджету Пенсійного фонду, який стає дефіцитним. Виникає потреба компенсувати недостатні кошти на виплату пенсій сучасним пенсіонерам через Державний бюджет України. Запровадження другого й третього рівнів повинне вирішити проблему низьких пенсій і надати можливість громадянам отримувати пенсії, що відповідали б їх заробіткам у період трудової діяльності.

Для запровадження й функціонування обов'язкової накопичувальної системи в Україні необхідним є забезпечення таких умов:

– першочерговим і об'єктивним завданням є підвищення рівня заробітної плати застрахованих осіб і її детінізація. Оскільки внески до Накопичувального фонду відраховуватимуться безпосередньо із заробітної плати громадян, це не має негативно вплинути на реальний рівень доходів, що може бути забезпечено лише за рахунок зростання таких доходів;

– забезпечення економічного зростання в країні за щорічного збільшення ВВП не менше ніж на 2% [7];

– виплата пенсій у солідарній системі пенсійного страхування на рівні прожиткового мінімуму;

– збалансованість бюджету Пенсійного фонду України, що є однією з вимог Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, видатки на виплату пенсій у солідарній системі мають забезпечуватися за рахунок власних надходжень Фонду, тобто передбачають його бездефіцитність [7];

– формування інституційних складових частин накопичувальної системи (системи персоналізованого обліку пенсійних накопичень, автоматизованого звітування про стан

накопичувальних пенсійних рахунків, системи акумуляції й обліку внесків, сумісної із системою електронних переказів (банків) на основі інформаційних технологій взаємодії Пенсійного фонду, роботодавців, застрахованих осіб, компаній з управління активами, банку-зберігача та створення програмного забезпечення;

– використання досвіду роботи системи недержавного пенсійного забезпечення, який є необхідним насамперед для оцінювання ефективності механізму інвестування пенсійних активів, що є практично однаковим і в обов'язковій, і в добровільній накопичувальних пенсійних системах.

Система добровільного недержавного пенсійного забезпечення за пенсійними схемами з визначеними внесками вимагає менших адміністративних витрат. Основу такої системи становлять недержавні пенсійні фонди. Цей рівень пенсійної системи ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат [7], що буде доповненням до виплат із системи загальнообов'язкового пенсійного страхування (першого та другого рівнів).

Тенденції старіння нації змінюють співвідношення працездатних і пенсіонерів. В Україні за останні роки стрімко прискорюється процес старіння населення, що вкрай негативно впливає на параметри солідарної пенсійної системи. Наразі в Україні це співвідношення становить 68 пенсіонерів до 100 працюючих, тоді як у Франції – 35,9 до 100. Таке співвідношення працездатного й непрацездатного населення потребуватиме збільшення відрахувань на пенсійне забезпечення. Однією з причин швидкого збільшення кількості пенсіонерів є також прийняття низки законодавчих актів, що встановлюють пільговий вихід на пенсію, тому стрімко збільшується кількість пенсіонерів-пільговиків.

Одним із кроків запропонованої пенсійної реформи є підвищення пенсійного віку для жінок із 55 до 60 років, що вже виконано. Також уведено збільшення пенсійного віку для чоловіків, що працюють на державній службі, із 60 до 62 років. Чоловікам – науково-педагогічним працівникам збільшено до 62 років вік призначення пенсії за наявності стажу наукової праці не менше 20 років [7]. Ці заходи спрямовані на скорочення кількості пенсіонерів і зниження навантаження на Пенсійний фонд України.

Також як напрям збалансування Законом установлено максимальний розмір пенсії на рівні 10 прожиткових мінімумів

для осіб, які втратили працездатність, тоді як раніше діяла норма законодавства, що передбачає максимальний розмір пенсії на рівні 12 прожиткових мінімумів. При цьому обмеження максимального розміру пенсії поширюється лише на пенсіонерів, яким вона призначатиметься після набрання чинності цим законом [7].

Законом визначено механізм уведення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування й передбачено початок перерахування страхових внесків із року, в якому буде забезпечена бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду. При цьому учасниками накопичувальної системи встановлюються особи, яким на дату введення системи виповнилося не більше 35 років. Розмір страхового внеску на дату впровадження системи встановлюється на рівні 2% бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, передбаченого для таких учасників, із подальшим його щорічним підвищенням на 1% до 7% [4, с.50].

Висновки

Отже, можна говорити, що в цілому реформа всієї системи пенсійного забезпечення в країні знаходиться в критичному становищі. Суспільство її потребує, однак очікує «універсальних», соціально справедливих рішень від уряду, таких як підвищення рівня пенсійних виплат, удосконалення механізму їх нарахування згідно зі справедливим визначенням страхового стажу, рівня заробітної плати, зниженням віку виходу на пенсію. Як відзначається експертами Інституту, із боку суспільства не сформоване замовлення на структурну реформу пенсійної системи. Більше половини громадян країни (пенсіонери й ті, хто в найближчі 15 років може вийти на пенсію) поки що не готові управляти своїми пенсіями, наприклад, через накопичувальну систему й особисті пенсійні рахунки. Більшість населення продовжує перекладати відповідальність за реформування пенсійної системи на державу, підтримуючи солідарну систему пенсійного страхування, розраховуючи на державну пенсію як основне джерело виплат.

Таким чином, дослідження шляхів удосконалення, реформування пенсійної системи, їх упровадження мають першочергове значення.

Актуальність цих шляхів підвищується у зв'язку з тим, що вдосконалення пенсійної реформи відповідатиме вдосконаленню всієї економічної системи, тому що створення обов'язкового накопичувального фонду та системи недержавних пенсійних фондів

створить додаткові стимули для виходу економіки з тіні та сформує великий потенціал фінансових ресурсів для інвестування й розвитку економіки.

Список використаних джерел:

1. Демченко М. Сучасний стан та проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. 2016. Вип. 20.9.
2. Зайчук Б. Система пенсійного забезпечення: сьогодні і завтра: Коментар застосування Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Київ: Формат, 2009. 352 с.
3. Панченко І. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: стан і перспекти-

ви розвитку. Управління розвитком–2015. № 5 (102). С. 43–44.

4. Соколик М. Методологія моделювання пенсійного забезпечення на заощаджувальних засадах. Економіка і прогнозування. 2013. № 1. С. 42–59.

5. Україна в 2005–2013 роках: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Київ: НІСД, 2014. 756 с.

6. Урядовий портал. Єдиний веб-сайт органів виконавчої влади України «Павло Розенко: Зміни у виплатах працюючим пенсіонерам – тимчасові». URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248043652&cat_id=244276429.

7. Якимів А. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. Львів: Вид-во «Афіша», 2003. 448 с.

В статтє освещена вєдущая роль страхового принципа в социальном страховании. Исследованы направления модернизации общеобязательного государственного пенсионного страхования. Предложены пути изменения и улучшения негосударственного пенсионного обеспечения в Украине.

Ключевые слова: пенсионное страхование, пенсионная система, реформирование системы пенсионного обеспечения, финансовая стабильность, экономическое развитие.

The article highlights the leading role of the insurance principle in social insurance. The directions of modernization of obligatory state pension insurance are investigated. The ways of changing and improving non-state pension provision in Ukraine are proposed.

Key words: pension insurance, pension system, reforming the pension system, financial stability, economic development.